

lunarna simbolika u istoriji religije

aleksandar bošković

*Kao što mesec umire i oživljava ponovo, tako ćemo i mi, iako moramo umrijeti, ponovo ustati.
(iz ceremonije mladog meseca San Juan Capistrano Indijanaca)*

Blistavi disk na noćnom nebu bio je jedan od prvih izazova drevnom čoveku; jer za razliku od sunca, koje je dominirajući dnevnim nebom ostajalo uglavnom istog oblika (još je dosta vremena trebalo da prode da bi mudrac iz Efesa utvrdio da je »sunce svaki dan novo«), mesec se menjao, bledeo i nestajao, da bi se čak tokom tri noći potpuno izgubio sa neba! Ova neobična pojawa ličila je samo na jedno: sam ljudski život. Njegovo ponovno pojavljivanje služilo je kao garancija da smrt čoveka ne predstavlja nestajanje ili istrebljenje, već jednostavnu transformaciju – u obliku i svetu koju su odredili bogovi. A samim svojim neobičnim životom na nebu, mesec je sebi među bogovima obezbedio naročito i po mnogo čemu izuzetno mesto.

Najstarije slike meseca, nasuprot kasnijim (i u naše vreme daleko poznatijim) predstavljaju ga kao božanstvo muškog pola; duže Tsuki – Yumi u japanskoj mitologiji nema neko istaknuto mesto, kao ni Fati sa Društvenih ostrva. U Dahomeju je već drugačije: Gou uz svog oca ili brata Maoua (sunce) i njegovu ženu Lissu (čiji je atribut kameleon) čini »božansko trojstvo« – motiv koji je verovatno prvobitno nastao kod Semita (Ilmaqah, odnosno Ilah kod južnih Semita).

SVEVIDEĆI BOG

Ilmaqahu su srođni ugaritski Yarih i naročito sumerski Nanna¹. U drevnom Vavilonu Sin je zajedno sa Shamashem i Adad (vavilonsko ime velike boginje poznatije kao Ishtar) činio drugo »božansko trojstvo« – nimalo neobičan položaj s obzirom na to da su Vavilonci upotrebljavali lunarni kalendar. Takođe su verovali da je on sin Enlila, a pod imenom Euzu poistovećivan je sa Nannarom.²

Aah-te-Huti, bog meseca u predinastičkom Egiptu, je u vekovima koji su sledili formiranje jake države izgubio svoj prvobitni značaj i postao je samo jedna od manifestacija Thotha. Thoth (Tot) je sa mesecom povezan višestruko: pripisivan mu je pronalazak brojeva, pišma, astronomije, smatran je za čuvara istine (uostalom, bio je oženjen boginjom Ma'at, koja predstavlja olicanje pravednosti u najširem mogućem smislu – zbog čega sam na jednom drugom mestu sugerisao da bi se njena uloga najlakše mogla objasniti po analogiji sa indijskom *dharma*³, a nazivan je i *gospodarem vremena i božanstvom meseca*. U vezi vremena, on je veliku ulogu u formiranju staroegipatskog panteona imao baš zbog toga što je, kocajući se s Mesecom, uspeo da pobedi – čime je osvojio još 1/72 dana, dakle pet novih dana koji su dodati godini od 360, a u tih pet »ekstra« dana rođeni su Oziris, Horus, Set, Isis (Izida) i Nephtys (Neftida).

»Gospodar vremena« je bio i Khensu, bog meseca iz Tebe i treći član »božanskog trojstva« u kome su bili još i Amon – Ra i Mut. (Doduše Budge smatra da se ideja o postojanju ovog boga formirala veoma davno i da je njegovo ime starije od dinastičkog perioda⁴). Khensu je takođe bio i »gospodar Ma'at«, a kao mlađi mesec predstavljan je kao rasrđeni bik. Njegova svetlost je uticala da biljke rastu, žene začinju, da se zamaci razvijaju i da same klijaju – ništa neobično za nekoga ko je bio »prvi veliki (sin) Amonov, prekrasni mladić što sebe čini mlađim u Tebi u obližju Ra, sin boginje Nubit, dete ujutru, starac uveče, mladić na početku godine, koji je došao kao dete kad je postao nejak, i koji je obnovio svoja rođenja poput Diska.«⁵

U Indiji je Soma smatran pre svega za čuvara čudesnog napitka kojim su bogovi stalno obnavljali svoju besmrtnost, ili je predstavljao sam taj napitak. Prema jednom mitu, mesec (Chandra) se pojavio posle apsara dok su bogovi mučkali okean mleka, a Siva ga je uhvatio i stavio sebi na čelo⁶. Kao jedan od Lokapasa, ili »čuvara sveta«, Soma je čuvao severoistok⁷, ali daleko je najpozнатијa epizoda iz XII knjige Mahabharate, epizoda koja govori o tome da je Soma zanemarivao svoje mnogobrojne žene, kćeri velikog mudraca i Brahminog sina Dakse, zbog čega ga je

ovaj prokleo. Soma je počeo da kopni i slabi iz dana u dan, i kako je nestajala njegova snaga, tako i biljke na zemlji prestaju da rastu i suše se, a životinje postaju sve mršavije. Popustivši pred molbama ostalih bogova, Daksa pristaje da skine svoje prokletstvo, ali od tada mesec slabi tokom jedne svoje polovine, a raste i jača tokom druge⁸.

Nešto rede su predstave meseca kao prirodnog *principa* – tako je on za Samojede zlo oko Numa (neba), razliku od sunca koje je dobro oko⁹, dok su u Knjizi stvaranja Quiche Maja, Popol Vuhu, božanski blizanci Xbalanque i Hunahpu nakon smrti postali sunce i mesec.¹⁰ Problem je međutim u tome što ova imena, prema Thompsonovoj analizi, u stvari označavaju sunce; Xbalanque je ime sunca sa deminutivom preuzeto od Kekchi Maya (»Jaguar-sunce«), dok je Hunahpu naziv dana koji odgovara danu Ahau kod Maja sa Jukatana. To je dan koji pripada suncu, dok Ahpu znači »Lovac sa duvaljkom«. U Kekchi mitu sunce je lovac i povezano je sa duvaljkom – odakle proizilazi da su ovde Quiche, »pozajmljujući« čitavu priču, napravili veliki previd.¹¹

Iz ovog kratkog pregleda može se videti koliko je bogata tradicija u vezi Boga meseca u različitim podnebljima i krajevima, ali svoj pun izraz lunarna simbolika dostiže tek kroz mesec kao žensko božanstvo – personifikaciju Velike Boginje.

SILAZAK BOGINJE

Ova personifikacija u svom najopštijem obliku prisutna je u hindu panteonu u liku Aditi, majke bogova meseci u godinu. U drugim vidovima nalazimo je kod Etruraca (Losna), Polinežana (Sina) ili Asteka (Metztli odnosno Tecciztecatl). Steci su u svoj panteon kao olicanje »Boginje Majke« preuzeli Tlazolteotl, prvo bitno huaxtečku boginju meseca, tkanja i medicine, koja pomaže pri porodaju. Nešto južnije je uočena veza između meseca i vode: tako Muiskija Indijanci veruju da je boginja Chia (baš kao i Hunthaca kod njihovih suseda, Chibcha) nekada davno izazvala potop, zbog čega je kažnjena tako što je pretvorena u nebesko telo. Ipak, ustanovljen je kult u njenoj čast, a u izvođenju obreda učestvovalo su isključivo žene (ili muškarci preobučeni u žensku odeću).¹²

Ka-Ata-Killa je bila boginja meseca civilizacije Tiahuanaco čiji su kult Inke pokušali da uguše, međutim, bez uspeha sve dok sledbenici ove boginje nisu za svoju jeres kažnjeni tako što su pretvoreni u ogromne kamene figure kod jezera Titicaca¹³. Svejedno, Inke su je (pod imenom Kilya) preuzeli u svoj panteon, a pošto je bila podjednako sjajna kao i Inti (sunce) – što je stvaralo nepodnošljivu žegu na zemlji – ovaj joj je bacio pepeo u lice.¹⁴

Na Celebesu je Luminu'u smatrana za začetnika plemena Minehassa i majku sunca – verovanje da je mesec »stariji« od sunca karakteristično je za gotovo sve stanovnike Pacifika: tako u mukronežanskom kosmognoskom mitu Areop-enap prvo stvara maramen, pa tek onda ekuan.¹⁵

U nordijskoj i germanskoj mitologiji Freya je predstavljana i kao boginja ljubavi, koja je ujedno i prvoštećnica kulta sokola, a putuje u kočijama koje vuku dve mačke. Boginja ljubavi je je bila i sumerska Belili, ali takođe i boginja drveća i podzemnog sveta, sestra i žena Tammuza.

Odve dolazimo do pokušaja objašnjavanja mesečevog kratkotrajnog nestanka sa noćnog neba na višem spekulativnom nivou. U svom primitivnijem vidu, objašnjenje nalazimo kao osvetu kod plemena Lungga i Gida u Australiji¹⁶ ali daleko je zanimljiviji mit zabeležen među ljudižderima na Novoj Gvineji, u kome se govori o tome kako je božansku devojku Rabiu prosio Tuwale (čovek – sunce): »Ali kad su njeni roditelji stavili u bračnu postelju mrtvu svinju umesto nje, Tuwale je zatražio svoju nevestu na čudno surov način, učinivši da ona tone u zemlju među korenjem drveta. Napori ljudi da je spasu bili su uzaludni: nisu mogli da spreče da potone još dublje. A kad je potonula sve do vrata, pozvala je majku: 'To je Tuwale, čovek – sunce, koji je došao da me traži. Zakoљite svinju i napravite svečanost, jer ja umirem. Ali kroz tri dana, kad dođe veče, pogledajte u nebo, odakle će vas obasjavati kao svetlo.' Tako je mesečeva devojka Rabia uspostavila svečanost smrti. A kas su njeni rodaci zaklali svinju i tri dana slavili svečanost smrti, prvi put su ugledali mesec kako izlazi na istoku.«¹⁷

Ritualna smrt je predstavljala odraz obrasca koji se nalazi u prirodi: tako su u drevnom Uru kraljevi stupali na presto povoljni vrhovnog boga (Nannara), da bi ritualno bivali ubijani zajedno sa kraljicom i čitavim dvorom. Mit govori o bogu koji uvek umire i uvek ponovo oživljava. »Vernom sinu bezdana«, ili »Sinu bezdana koji izlazi«, Damuzi-absu, ili Tammuzu.¹⁸) Misterija nestajanja i nastajanja izražena je u silasku Velike Boginje Inanne (ovde bi valjalo uočiti analogiju imena: Nannar – ili Nanna kod Campella – i Inanna) u podzemlje, gde će je na sedam kapija sluge gospodarice podzemlja i njene sestre (odnosno njenog drugog, užasavajućeg aspekta) Ereshkigal potpuno svući, da bi došla pred nju i sudije podzemlja:

»Čista Ereshkigal sede na tron,
Anunnaki, sedam sudija, izgovoriše sud pred njom,
Prikovaše poglede na nju, poglede smrti,
Na njihovu reč, reč što muči duh,
Bolesna žena bi pretvorena u leš,
A leš obešen na kolac.«¹

Posle tri dana i tri noći njen glasnik je otisao da uzbuni bogove, i Enki je napravio dva stvorenja kojima je dao hranu života i vodu života i rekao im da na leš obešen o kolac uprave »strah od zraka vatre« (jer mesec se zaista povlači pred vatrom, tj. suncem), da bi Inanna ustala.²

Inanna, Isis, Ishtar, Ashtoreth, Belili – uvek ustaje. U starogrčkoj verziji mita, Persefonu je oteo Had, a njene krike je čula samo njena majka Demetra. Zajedno sa svojom sestrom Hekatom (boginjom meseca) tražila ju je devet dana i devet noći, zabranivši se menu da klija i biljkama da rastu (upor. slabljenje Some!) sve dok joj kćer ne bude vraćena. Konačno Had popušta, međutim devojka je već okusila nar, zbog čega će jednu trećinu godine uvek morati da provede u podzemlju.³ Bog koji umire i ponovo se rada je i njen sin iz veze sa Zevsem, Dionis, takođe božanstvo vegetacije i verovatno jedna od mnogobrojnih varijanti Tammusa. Od misterija u čast Demetre i Persefone najpoznatije su bile Eleusinske misterije, koje su se održavale prema mesečevim menama, a ne uvek tačno određenog datuma.⁴

MAJANSKA BOGINJA MESECA

Periodičnost života vegetacije je takođe samo slika, mitska predstava koja objašnjava zašto sve u kosmosu ima istovetan tok: život – smrt – život. Ili, kako je to formulisao Eliade: »Metafizička uloga meseca je u tome da živi i ipak ostane besmrtan, prevazide smrt, ali kao ostatak i regeneracija, nikad kao zaključak.«⁵

Ali povezanost meseca sa vodama (gospodar plime i oseke) ukazuje i na drugu stranu poštovanja ovog božanstva: kao i sve velike boginje, i ona ima svoju stvaralačku stranu (utiče na menstrualni ciklus kod žena – određujući njihovu plodnost, gospodar rastinja i često ljubavi) i kao antipod rušilačku (koja se ogleda u verovanjima da se s vremena na vreme obrušava na zemlju, ili da izaziva potop i velike plimne talase). Ovaj dvojni aspekt vrlo je lepo predstavljen u majanskom panteonu.

Od dve važne boginje koje najčešće srećemo u sačuvanim kodeksima, boginja meseca odgovara onoj koju je Schellhas označio slovom I. Ime pod kojim je najpoznatija je Ix Chel, i kao takvu je prvi put pominje Landa u Relacion de las cosas de Yucatan kada kaže da su pred porođaj ispod kreveta stavljali »predstave zlog duha nazvanog Ixchel, kako su zvali boginju rođenja.«⁶ Na drugom mestu on daje i opis festivala u čast Ix Chel kao boginje medicine (6. dana meseca Zip), pominjući da je tokom prethodnog meseca (Uo), jedna druga svetkovina završavala plesom okot-uil (što doslovno znači mesečev ples).⁷

Ona je takođe i boginja »pravljenja dece« (Landin eufemizam), s obzirom da je u mitovima predstavljena kao prva žena koja se sjedinila sa svojim mužem (suncem), ali i prva koja ga je prevrnila zavesti njegovog brata (planetu Veneru). Ckchiquel Maji iz Panajachela (Guatemala) su verovali da boginja meseca poseduje jezero Atitlan i da negde u njegovim vodama ima predivan dvorac.

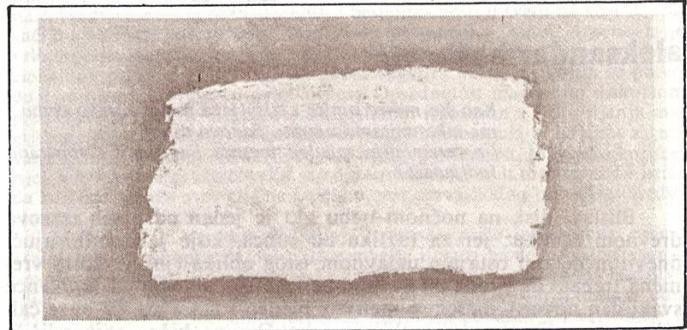
Njeni najčešći atributi su: »Naša Majka« (Acna kod Lakandona), »Sveta Majka«, »Gospodarica« i »Baka«. Kao ona koja donosi i bolesti bila je prizivana da ih izleči kao »Gospodarica Rođenja«, dok je zbog povezanosti sa vodom Gospa mora«, »Ona u Središtu Bunara« ili »Ona Koja izranja iz Peska«. Ona je i prva osoba koja je počela da prede i veze (tkala je kada ju je sunce prvi put ugledalo) što je dovodi u vezu sa drugom značajnom majanskom boginjom, kod Schellhasa obeleženom slavom O.

Ih Chebel Yax, starica ukrašena zmijama i supruga glavnog boga – stvoritelja, jer prava zaštitnica tkanja i vezenja, Velika većina autoriteta smatra i Ix Chel i Ih Chebel Yax, istom boginjom,⁸ ali ja verujem da je Thompson dovoljno opravdao svoju distinkciju. Ipak, jednu stvar propušta da uoči: to je povezanost Ih Chebel Yax sa vodama u destruktivnom vidu (zaključna strana Codexa Dresdensis?), koja može predstavljati i zlokoban aspekt mesečeve moći. Neki detalji njenog izgleda (zmije, jaguarove kandže, vreteno) jasno je identificuju sa drevnom predstavom Velike Boginje zajedničkom svim narodima i podnebljima.

Štaviše, Caban, »Zemlja« je dan boginje Ix Chel, a Kanholab Maji iz San Miguel Acatana (Guatemala) »Našom Majkom« na zivaju i kukuruz, i zemlju.⁹ Dalje, veština tkanja i vreteno kao osnovni atribut Ih Chebel Yax stoje u vezi sa verovanjima da lunarna božanstva zbog svog specifičnog karaktera određuju i sudsbine ljudi (Moire¹⁰ su preko srodnih božanstava samo atributi Velike Boginje koju su stari Grci znali pod imenom Ananke, ona čije se vreteno okreće utičući na okretanje svih sfera) – a na desnoj strani str. 19 c Codexa Dresdensis Ih Chel je predstavljena kako nosi čovekovu sudsbinu (cuch) kao teret na svojim ledima!

Sve ovo ukazuje na to da ova božanstva predstavljaju Veliku Boginju, Gospodaricu života i smrti, u njenim različitim aspektima, ali kao prelju niti sudsbine. »Mesec« je, dakle, jednostavno zato što je gospodarica svih živih stvari i pouzdani vodič mrtvih, isprela sve sudsbine.¹¹

Predstave meseca postavljaju se pred nama kao velika ogledala kosmičkog ritma čije smo jedno nikako jedino) oteleovljene. Ukazivanje na odraze u mnogobrojnim božanstvima je samo jedan način pronicaanja u njegovu misteriju. Gotovo svako veče, blistavo »oko neba« ukazuje na desetine drugih.

- 1) Everyman's DICTIONARY OF NON-CLASSICAL MYTHOLOGY, Compiled by Egerton Sykes. J. M. Dent & Sons, London / E. P. Dutton & Co., New York, 1968 (3. izdanje), str. 55 i 86.
 - 2) Centar njegovog kulta nalazio se u Uru, a kako ur znači svetlost, nije nemoguće da je čitav grad nastao oko njegovog hrama.
 - 3) Sykes je skrenuo pažnju na izvanrednu koincidenciju: polinezianska boginja meseca (sestra Mauija, sunca i legendarnog junaka) se zove Sina!
 - 4) Upor. moj tekst »Čovek – Mit – Vreme«, VIDICI br. 249 – 250.
 - 5) E. A. Wallis Budge, THE GODS OF THE EGYPTIANS. Or Studies in Egyptian Mythology, Dover Publications, New York, 1969 (1904). Vol. II, str. 34.
 - 6) Ibid, str. 35.
 - 7) Ibid, str. 35 – 36.
 - 8) Ananda K. Coomaraswamy and Sister Nivedita. MYTHS OF THE HINDUS AND BUDDHISTS, Dover Publications, New York, 1967 (1913), str. 315.
 - 9) HINDU MYTHS, A Sourcebook Translated from the Sanskrit, With an Introduction by Wendy Doniger O'Flaherty, Penguin Books, Harmondsworth, 1978 (3. izdanje), str. 70n.
 - 10) V. G. Erman, E. N. Temkin, MITOVI STARE INDIJE, prevela Ljiljana Šijaković, Rad, Beograd, 1981, str. 29 – 31.
 - 11) J. Chevalier – A. Gheerbrant, RJEČNIK SIMBOLA, mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi, preveli Ana Buljan, Danijel Bučan, Filip Vučak, Mihaila Vekarić i Nada Grujić, MH, Zagreb, 1983, str. 407.
 - 12) POPOL VUH, Knjiga Veča poglavara naroda Kiće, preveo sa španskog Ljubomir Ristanović, Bagdad, Kruševac, 1980, str. 60.
 - 13) J. Eric S. Thompson, MAYA HISTORY AND RELIGION, University of Oklahoma Press, Norman, 1981 (4. izdanje), str. 234, 368 – 369 i 372.
 - 14) Ovakva insistiranje na zlokobnoj strani božanstva karakteristično je i za druge stanovnike Južne Amerike: tako Tupi – Guarani iz Amazonije veruju da bog meseca Jacy (koji je stvoritelj svog prašumskog rastinja) ima i svoj destruktivni aspekt kao Torquenket, kada se povremeno obrušava na zemlju, izazivajući periodičnu uništenju sveta.
 - 15) DICTIONARY OF NON-CLASSICAL MYTHOLOGY, str. 113.
 - 16) MITOLOGIJA, Ilustrirana enciklopedija, priredili Richard Cavendish i Trevor O. Ling, preveo Gordana V. Popović, Mladost, Zagreb, 1982, str. 258.
 - 17) Ibid, str. 272.
 - 18) Ibid, str. 287 – 288.
 - 19) Joseph Campbell, THE MASKS OF GOD: PRIMITIVE MYTHOLOGY, Penguin Books, Harmondsworth, 1978 (13. izdanje), str. 176; nav. prema Adolf Jensen, DAS RELIGIOSE WELTBILD EINER FRUHEN KULTUR, August Schroder Verlag, Stuttgart, 1949, str. 39.
 - 20) PRIMITIVE MYTHOLOGY, str. 411 – 412.
 - 21) Ibid, str. 415.
 - 22) Ibid, str. 417.
 - 23) Dragoslav Srejović, Aleksandrina Germanović, REČNIK GRČKE I RIMSKIE MITOLOGIJE, SKZ, Beograd, 1979, str. 109 i 339; PRIMITIVE MYTHOLOGY, str. 183 – 184.
 - 24) Upor. Paul Schmitt, »The Ancient Mysteries in the Society of Their Time, Their Transformation and Most Recent Echoes« (Transl. by Ralph Manheim) u THE MYSTERIES. Papers from the Eranos Yearbooks edited by Joseph Campbell, Princeton University Press, 1978, str. 99 – 100.
 - 25) Mircea Eliade, PATTERNS IN COMPARATIVE RELIGION, Translated by Rosemary Sheed, Meridian Books, New York, 1974 (3. izdanje), s 50, str. 162.
 - 26) Friar Diego de Landa, YUCATAN BEFORE AND AFTER THE CONQUEST, Translated with Notes by William Gates, Dover Publications, 1978 (1937), str. 56.
 - 27) Ibid, str. 71 – 72.
 - 28) Alfred M. Tozzer, A COMPARATIVE STUDY OF THE MAYAS AND THE LACANDONES, Archeological Institute of America, New York, 1907, str. 95. Malo je nejasno Tozzerovo objašnjenje druge boginje pod istim imenom (str. 98 – 99) – sem ak se ne radi o analogiji sličnoj onoj koju će nastojati da dokazuju: MAYA HISTORY AND RELIGION, str. 241 – 249.
 - 29) Od suprotnih mišljenja vredi izdvojiti originalnog i izuzetno kontroverznog sovjetskog lingvista Kronorova: npr. »Pantheon of Ancient Maya«, /separat/ Nauka, Moscow, 1964, str. 2.
 - 30) MAYA HISTORY AND RELIGION, str. 246; upor. takođe Morris Siegel, »Religion in Western Guatemala: A Product of Acculturation«, AMERICAN ANTHROPOLOGIST Vol. 143, No. 1, Menasha, January – March, 1941.
 - 31) Upor. PATTERNS IN COMPARATIVE RELIGION, S 58, str. 181 – 182.
 - 32) Ibid, str. 181.
- »Lunarne boginje su ili pronaše umetnost tkanja (kao egipatsko božanstvo Neith), ili su bile poznate po svojoj umeštosti tkanja (Atena je kaznila Araknu zato što se usudila da je izazove pretvorivši je u pauku), ili tkaju odecu kosmičkih dimenzija (kao Prosperina i Harmonija).« (str. 180)
- Nepažnjom autoru teksta »Quetzacoatl – kukulcan – paleuleu-kang« objavljenog u Poljima « br. 327. potkrala se jedna omaška: autor abecedne klasifikacije majanskih bogova ne zove se Eduard Seler, već Paul Schellhas.